

УДК 351.77:343.621

Г. Терешкевич,
І. Васильєва

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ НЕНАРОДЖЕНОЇ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ БІОЕТИКИ: ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто біологічні, антропологічні і філософські аргументи статусу ембріона людини як особистості, наділеної людською гідністю, і яка заслуговує пошани. Зазначено, що це є об’єктивною основою, на якій формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування. Розглянуто етико-правові аспекти державного регулювання системи охорони здоров’я в Україні на засадах біоетики стосовно збереження людського життя та пошани гідності людини на всіх етапах її розвитку.

Ключові слова: людське життя, ембріон людини, людська особа, людська гідність, право на життя, органи державного управління, державне регулювання системи охорони здоров’я на засадах біоетики, нормативно-правова база у системі охорони здоров’я України, державний контроль, державна політика щодо проблем цінності та гідності людського життя.

У процесі трансформації українського суспільства на засадах гуманізму та демократії особливого значення набувають проблеми цінності та гідності людського життя. Підвищення ефективності державного управління потребує впровадження комплексних, системних й, водночас, гуманістично-ціннісних підходів, спрямованих на забезпечення прав людини на всіх етапах її життя.

Як відомо, у сучасному світі система прав людини є розгалуженою. Гідність, притаманна людському індивіду на всіх етапах його існування, передбачає дотримання таких прав людини:

- права на життя;
- фізичних прав (інструментальних, соціальних, особистих);
- політичних прав (право на юридичний захист, право на самовизначення);
- права на пересування (право на внутрішню та зовнішню міграцію, право на громадянство);
- права на об’єднання (право на соціальні взаємозв’язки);
- економічних прав (право на працю, право на власність);
- сімейних і сексуальних прав (право обирати сімейний стан; право на економічні, соціальні, культурні й моральні умови);
- релігійних прав (право на релігійну свободу, право на приватне й публічне сповідання своїх релігійних переконань);
- комунікативних прав (право на спілкування; право бути поінформованим правдиво; право на свободу самовираження, освіту й культурне життя).

Існують й інші підходи щодо класифікації прав і свобод людини у сучасному суспільстві. Проте доцільно виділити головне, що саме право на життя людини є її фундаментальним, базисним правом. Як слушно зауважує український науковець К. Карпенко, “...будь-які з колись проголошених прав людини можна розглядати як

розгортання або конкретизацію цього основного права, тому що кожне з них обов'язково є одним із проявів життя, задоволенням певних життєвих потреб, інтересів, прагнень” [1].

На сьогодні право людини на життя набуло статусу загальнолюдської моральної та правової норми. Проте два ключових етапи у житті людини – його початок і завершення – є предметом особливого ставлення [2]. Підтвердженням цього є наявність у суспільстві різних (часто протилежних) думок, оцінок проблем штучного переривання вагітності, новітніх репродуктивних технологій, евтаназії тощо. Розглянемо проблему початку людського життя, зокрема статусу людського ембріону в контексті біоетики.

Як відомо, біоетика існує більше чотирьох десятиліть. Її заснування як міждисциплінарного, інтегративного напрямку більшість дослідників пов'язують з ім'ям американського лікаря-онколога, біохіміка Р. Поттера, зокрема з публікацією його монографії “Біоетика – міст у майбутнє” (1969 р.). На думку вченого, біоетика – це “наука виживання”, “нова мудрість, котра об'єднує біологічні знання та загальнолюдські цінності” [3]. Біоетика розглядається як “...сфера досліджень, яка використовує методологію різних наук, і має своїм предметом систематичний аналіз людської поведінки в галузі наук про життя та здоров'я тією мірою, в якій ця поведінка розглядається у світі моральних цінностей та принципів” [4].

Проте уявлення про біоетичні підходи, зокрема у ставленні до життя, з'явились у західній культурі ще у 20 рр. ХХ ст. У 1927 р. термін “біоетика” впровадив німецький лютеранський пастор Ф. Янг у статті “Біоетичний імператив” як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин. У 1923 р. у праці “Культура та етика” видатний гуманіст ХХ ст., в майбутньому лауреат Нобелівської премії, лікар А. Швейцер обґрунтував створення нової етики, що ґрунтується на принципі “благоговіння перед життям”. “Я – життя, яке бажає жити серед життя, яке хоче жити” [5]. Саме цей морально-екологічний імператив, який проголошує право на життя всього живого і, водночас, відповідальність людини за все живе, не тільки став фундаментальним ціннісним принципом біоетичних підходів, а й мав важливе значення у формуванні предметного поля цього міждисциплінарного наукового напрямку. Біоетика розглядається як галузь знань, яка “регулює поведінку людей з позицій збереження життя на Землі” [6], її предмет пов'язується з шанобливим ставленням до життя, з етичною повагою до його збереження у багатоманітності проявів та форм [7].

Біоетика наголошує на найвищій цінності людської особистості, яку розуміє як цілісне поєднання духа, душі і тіла.

Питання про статус людського ембріона не є проблемою лише виключно теоретичною, біологічною чи філософською, призначеною для вузького кола науковців. Воно є раціональною та об'єктивною базою, на якій формулюються державні закони про захист людського життя з перших моментів його існування. Розглянемо деякі аспекти цієї проблеми.

Відомий німецький ембріолог Е. Блехшмідт ще наприкінці ХХ ст. у запропонованій ним теорії розвитку індивідуальності дійшов висновку, що людиною не можна стати, нею можна лише бути від першої миті свого існування [8]. На сьогодні з розшифруванням генома людини не залишилось сумнівів, що від моменту запліднення бере початок життя людської особи. Визнання за ембріоном статусу людини є питанням про саморозуміння людини, про відповідальність перед тим, хто з'являється на світ, про людські права на рівноправність і на недискримінацію, які визнані на міжнародному рівні для всіх людських індивідів.

Від моменту злиття гамет нова людська істота, що забезпечена новою інформаційною структурою, починає діяти як індивідуальна єдність, керована своєю координаційною генетичною системою. Ця “нова людська клітина”, а отже, “новий людський індивід”, який починає “свій власний життєвий цикл”, постійно розвивається при всіх задовільних умовах, як зовнішніх, так і внутрішніх [9].

Наукові дослідження біологічної природи людського ембріона свідчать про те, що від моменту зачаття (моменту злиття чоловічої та жіночої статевих клітин) новий організм (первинний одноклітинний ембріон) має у собі всі характеристики людської істоти: нову і тільки їй властиву сутність, цілком відмінну від інших істот, яка має свою власну проект-програму життя і розвитку; внутрішній динамізм, що визначається та керується геномом аж до формування дорослої людини; існує у вигляді цілісного організму, тобто біологічної та функціональної єдності, яка має координовану структуру росту та розмноження; є автономним, тобто не потребує зовнішнього втручання для підтримання власної життєвої структури; здійснює самоконтроль над реалізацією своєї генетичної програми; його хромосоми вказують на приналежність ембріона до людського роду, що визначається через особливості його власної генетичної структури (геному) [10].

Ембріону людини притаманна гідність, бо все те, ким стане людина, вже закладене у ньому, але ще не є вираженим і потребує часу для розвитку та остаточного формування, яке не закінчується з народженням. Генетичний розвиток людини не включає в себе зміну її природи, а лише поступовий прояв тих можливостей та здібностей, якими вона вже володіє від самого початку. Отже, біологія наводить аргументи, що людська особа починає існувати від моменту зачаття.

Філософська антропологія ХХ ст. (М. Шелер) стверджує, що людина існує у трьох вимірах: тілесному, душевному і духовному. Тіло людини не є чимось відокремленим від її “я”, воно становить цілісність особи, є умовою життя у світі. Папа Іван Павло II говорить про “одухотворене тіло” і “втілеснений дух” [11].

Сучасна філософська і релігійна антропологія сформулювала поняття “тілесної особи” – не може існувати людська особа, яка б не була одночасно “я”-тілесним і “я”-духовним [12]. Ця нерозривність духа, душі і тіла свідчить, що “початок тілесної сфери людини означає початок цілої людської особи” [13]. Архієпископ Лука (В. Войно-Ясенецький), обгрунтовуючи нерозривний взаємозв’язок між духом, душею і тілом людини як єдиної сутності, відзначає, що “...дух уже в ембріональному стані тіла формує його. Всім клітинам тіла притаманна духовна енергія, оскільки вони є живими, а життя від Духа” [14].

Отже, є біологічні й філософські аргументи того, що ембріон від самого запліднення є людською особою, наділеною людською гідністю, і заслуговує пошани. Це є фундаментом етичного мислення і дій, сенсом етики і моралі. Якщо людина заслуговує на визнання, то вона також заслуговує і на охорону її життя від моменту запліднення до природної смерті, бо неможливо визнати людину без пошани її життя. Ембріон теж має особливий моральний статус: на будь-якій стадії свого розвитку він є людською особою і носієм людської гідності. Саме тому всі дії щодо ембріона підлягають моральній оцінці, а він сам є суб’єктом фундаментальних моральних прав.

“Вислів “людська особа” вказує на все те, що властиве людині на відміну від інших істот і є основою її гідності та прав, і то не на абстрактному рівні, але у відношенні до прав кожного окремо взятого, конкретного індивіда” [15]. Розумова діяльність є

важливою характеристикою людської особи і людина виявляється через неї. Однак характерною ознакою особи є не зовнішні прояви її розуму, а наявність у неї здатності мислити, яка закладена у людській природі. Адже ні плід людини, ні новонароджена дитина, ані індивід у стані сну не застосовують розуму й волі, але залишаються людськими особами. Розум і воля виявляються через особу. Теорія, згідно з якою “особою є лише той, хто має свідомість, здатний до вищої нервової діяльності і мислення”, веде до заперечення особистості і припускає те, що “духовна сфера з’єднується з тілесною лише тоді, коли остання досягнула певного рівня розвитку” [16]. Дух, душа і тіло є нероздільними й необхідними для життя людини від моменту запліднення до природної смерті.

Отож, визначення, від якого моменту плід вважається особою, повноправною людиною, є підставою моральної оцінки дій, які стосуються ще ненародженої людської істоти. Не можна вважати критеріями буття людської особи появу чи існування в процесі біогенезу людини певної якості, функції чи здатності: народження, здатність до самостійного життя, неврологічний критерій, імплантація чи генетичний критерій. Будь-які спроби визначити “початок” людського життя між заплідненням і народженням безуспішні, бо життя є динамічним процесом. Немає правильнішої відповіді на питання про початок особистого життя людини, ніж та, що воно починається з моменту запліднення.

На основі цілісного біологічного аналізу живий людський ембріон із моменту запліднення, тобто злиття гамет, є людським суб’єктом з добре визначеною ідентичністю, що починає з цього моменту свій власний безперервний, постійний і координований розвиток, який у жодній наступній фазі не може вважатися простим скупченням клітин. З цього випливає, що він як людський індивід має право на своє власне життя, а тому кожне втручання, яке не було б на користь самого ембріона, розглядається як дія, що порушує таке право. Тут також не можна застосувати систему пробабілізму. Добра мета не виправдовує погану за своєю суттю дію.

Людська істота має бути шанована і трактована як особа від моменту свого зачаття, тобто запліднення, тому від того моменту за нею належить визнавати права особи, серед яких, насамперед, непорушне право кожної людської істоти на життя.

22 червня 1996 р. Національний комітет Італії з питань біоетики прийняв документ, що має назву “Ідентичність та статус людського ембріона”. У цьому документі записано: “Комітет одногосно дійшов згоди щодо визнання моральним обов’язком трактувати людський ембріон від моменту запліднення (зачаття) відповідно до критеріїв поваги і опіки, які застосовуються до людських індивідів, яким присвоюється характеристика особистості” [17]. У цьому тексті вражає однакостійність прийняття рішення з огляду на плюралістичний склад Комітету та всупереч полеміці, яка часто супроводжує обговорення питань щодо онтологічного і юридичного статусу людського ембріона. Таке рішення, поза сумнівом, стверджує позицію Комітету з двох важливих та дискусійних питань: визнання початком людського існування момент запліднення та застосування концепції особистості стосовно ембріона.

Можливо, така однакостійність пояснюється досягненням компромісу з двох пунктів: 1) йдеться не про юридичний, а про моральний обов’язок шанувати та опікувати ембріон; 2) ембріон треба трактувати згідно з тими самими критеріями, що застосовуються до “людських індивідів”, яким присвоюється характеристика особистості. Специфічна особливість права полягає у регулюванні людських взаємин.

Отже, Національний комітет Італії з питань біоетики визнає ембріон особою. Постає питання: якою мірою конституційне право, зокрема у сучасних інтерпретаціях суддів, тобто на вершині сучасної юридичної культури, де сама ідея правосуддя перетинається з суспільним порядком, трактує людський ембріон як особистість? Цілком зрозуміло, що це питання має конституційну основу, бо стосується самого існування, а радше розширення способу та діапазону дії опіки над правом на життя. Ця тема є одним із найважливіших розділів біоетики та біоправа, бо тісно пов'язана з питанням “статусу ембріона”, насамперед важлива у сучасних умовах принаймні з п'яти причин.

По-перше, вона пов'язана з намаганнями – дуже типовими для нашого часу – програмувати та контролювати народження та початок людського життя. По-друге, досягнення наукового та технічного прогресу знищили таємницю, яка раніше оточувала процеси внутрішньоматкового розвитку плоду, та прямують далі на щораз детальніше та глибше вивчення цих процесів; безперечним є факт, що навіть вже набуті знання є більш ніж достатніми, щоб звільнити цю галузь від грубих помилок, припущень, здогадів та уявлень. По-третє, міркування над питанням людських прав, яке досягнуло переломного пункту після Другої світової війни з прийняттям Універсальної декларації прав людини (10 грудня 1948 р.), охоплює також питання володіння правами, а отже, безпосередньо стосується питання гідності та прав ненародженої дитини. По-четверте, необхідно проаналізувати “авторитетнее” твердження про існування тенденцій, спрямованих на “перетворення злочину на закон” (одягання у мантию законності (юридично та соціально) агресії проти людського життя, що приходить на світ), які можуть призвести до перелому, що матиме трагічні наслідки для історичного процесу; тобто після визнання прав людини як таких, що вважаються невід'ємними, коли привселюдно стверджується цінність життя, саме право на життя грубо зневажається та нехтується, зокрема у найбільш символічних проявах людського існування – народження і смерті [18]. По-п'яте, проблема права на життя ненародженої дитини прямо пов'язана з найбільшими проблемами сучасної юридичної культури. З вищевикресленою проблемою прав людини перетинаються такі теми, як рівноправність, людська гідність, справедливість, демократія, мир, солідарність, свобода, становище жінки в суспільстві, сім'я, світське спрямування громадських, політичних та культурних сфер життя.

Необхідність та своєчасність порушення питання про природу та про права ненародженої дитини виникла спершу у контексті феномену узаконеного абортів штучного переривання вагітності, а згодом з огляду на застосування до людини технологій штучного запліднення. Перший феномен, незважаючи на те, що нині він поширений у світі (у Європі лише в Ірландії, на Мальті та в Сан-Маріно штучне переривання вагітності заборонені законодавством), далекий від того, щоб бути закріпленим законодавчо. Навіть там, де узаконення штучного переривання вагітності відбулось найраніше, часто можна зауважити сигнали, які свідчать про переосмислення цього питання на юридичному, культурному та державному рівнях.

Насамперед, органам державного управління необхідно активізувати увагу суспільства до зазначених проблем, заохотити допомогу громадськості медичним закладам у питаннях опіки над життям і здоров'ям людини. Особливої уваги органів державної влади в Україні потребує статус ембріона людини як особистості, що має людську гідність.

Демографічна ситуація в Україні вимагає перегляду державної політики щодо проблем цінності та гідності людського життя, а ситуація з дитячою вагітністю й штучним

переривання вагітності – заходів щодо відповідної освіти в цій галузі, ширшої пропаганди здорового способу життя. Завданням органів державного управління є турбота про кожне людське життя: у школах – виховання відповідальності та поваги до життя; у суспільно-політичному житті – заміна несправедливих проабортних законів новими, що визнають гідність людини; заборона заходів, що руйнують материнство і дитинство. Потрібно на державному рівні зробити пріоритетною політику захисту людського життя, що стосується всього українського суспільства, як цього вимагають принципи біоетики.

Державне регулювання системи охорони здоров'я на засадах біоетики має передбачати перегляд низки законодавчих актів щодо їх відповідності фундаментальним критеріям моральності, якими є розвиток людини як особистості та пошана її гідності; збереження людського життя з моменту запліднення до природної смерті; філософське усвідомлення нових можливостей медичної й біологічної науки та їх співвідношення з правами людини; пошук шляхів подальшої гуманізації медицини.

Удосконалюючи чинну нормативно-правову базу у системі охорони здоров'я України, органам державного управління необхідно сприяти розробці й прийняттю біоетичних нормативно-правових актів, які б одночасно з декларуванням біоетичних принципів, які ґрунтуються на пошані гідності людини, передбачали механізми контролю за їх дотриманням.

Успішна акцепція міжнародного досвіду в галузі впровадження в практику суспільного життя й державного управління принципів біоетики, які спрямовані на захист життя й особистості людини, важлива для України з огляду на інтеграцію України у європейську спільноту.

Література

1. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини [Текст] : навч. посіб. / за заг. ред. А. П. Алексєнко, В. М. Лісового. — Х. : [б. в.], 2010. — С. 66, 67.
2. Биомедицинская этика [Текст] : учеб. пособ. / Т. В. Мишаткина, Э. А. Фоновта, С. Д. Денисов [и др.] ; под общ. ред. Т. В. Мишаткиной, С. Д. Денисова, Я. С. Яскевич. — Минск : МГЭУ им. А. Д. Сахарова, 2008. — С. 68.
3. Поттер В. Р. Биоэтика – мост в будущее [Текст] / В. Р. Поттер. — К. : [б. в.], 2002. — 216 с.
4. Reich W. T. [ed.] Encyclopedia of Bioethics: Simon Schuster – Macmillan [Text] / W. T. Reich. — 2nd ed. — N.-Y. : [s. n.], 1995. — 5 vols. — P. 21.
5. Швейцер А. Культура и этика [Текст] / А. Швейцер. — М. : [б. в.], 1973. — 344 с.
6. Кундієв Ю. І. Біоетика – новий ступінь інтеграції природничих і гуманітарних наук / Кундієв Ю. І., Дембновецький О. Ф., Чашин М. О. [та ін.] // Вісник НАН України [Текст]. — 2002. — № 11. — С. 11—17.
7. Szavarski Z. Bioethics and Biotechnology / Szavarski Zbigniew // Практична філософія [Текст]. — 2001. — № 2. — С. 210—213.
8. Блехшмідт Е. Збереження індивідуальності. Людина – особа від самого початку. Дані ембріології людини [Текст] / Е. Блехшмідт. — Львів : [б. в.], 2003. — С. 24.
9. Comitato Nazionale per la Bioetica. Identif e statuto dell'embrione umano [Text] / Presidenza del Consiglio dei ministri. Dipartimento per l'informazione e l'editoria (Roma, 22 giugno 1996). — Roma : [s. n.], 1996. — P. 2—4.
10. Судо Ж. Аборт / Ж. Судо // Семья и биоэтика [Текст] : матер. междунар. симпоз. (20–23 мая 1998 г.). — СПб. : [б. и.], 1998. — С. 79, 80.

11. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae [Text]. — Città del Vaticano (25 marzo). — [S. p. : s. n.], 1995. — P. 19.
12. Судо Ж. Аборт... — С. 82.
13. Там же. — С. 82.
14. Архиепископ Лука (В. Ф. Войно-Ясенецький). Дух, душа и тело [Текст] / Архиепископ Лука (В. Ф. Войно-Ясенецький). — М. : [б. и.], 1997. — С. 67.
15. Судо Ж. Аборт... — С. 83.
16. Там же. — С. 38.
17. Comitato Nazionale per la Bioetica. Identità e statuto dell'embrione umano / Presidenza del Consiglio dei ministri. Dipartimento per l'informazione e l'editoria... — P. 25.
18. Giovanni Paolo II. Lettera Enciclica Evangelium Vitae... — 190 p.

**H. Tereshkevych,
I. Vasylyeva**

THE PROBLEM OF UNBORN HUMAN STATUS IN THE CONTEXT OF BIOETHICS: PUBLIC AND LEGAL ASPECT

In the article the biological, anthropological and philosophical arguments of status of human embryo are examined as personality, provided with human dignity, and which deserves honour. It is mentioned that it is the objective basis on which state laws are formulated on defence of human life from the first moments of his/her existence. The ethical and legal aspects of government control of the system of health care in Ukraine on the principles of bioethics in relation to the human life protection and honour of dignity of human on all stages of its development are considered.

Key words: human life, human embryos, individual, human dignity, right to life, bodies of state administration, government control of the system of health care on the principles of bioethics, legal base in the system of health care in Ukraine, state control, public policy concerning the problems of value and dignity of human life.